

MURRESANAKIRJAN UUDET OSAT JA UUSI ILME

Suomen murteiden sanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Kolmas osa: *he — hujuttaa*. Päätoimittaja Tuomo Tuomi. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1992. XV + 926 s. + karttaliite. ISBN 951-37-0804-7. Neljäs osa: *huka — iätös*. Päätoimittajat Tuomo Tuomi ja Matti Vilppula. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Painatuskeskus, Helsinki 1994. XV + 929 s. + karttaliite. ISBN 951-37-1435-7.

Suomen murteiden sanakirjahankkeen syntysanat lausuttiin tasan 100 vuotta sitten, vuonna 1896. Vaikka työ pantiin pian alulle, se eteni odotettua hitaammin, ja sekä sanastonkeruu että toimitustyö ovat käyneet vuosikymmenien aikana läpi useita muutoksia. Sanakirjan julkaiseminen pääsi alkuun vuonna 1985 (SMS 1), ja tuolloin arvioitiin sarjan lopulliseksi laajuudeksi parikymmentä osaa. Sen jälkeen onkin ilmestynyt annettujen lupausten mukaisesti yksi osa 2–3 vuoden välein: toinen osa julkaistiin vuonna 1988, kolmas ja neljäs osa vuosina 1992 ja 1994.

Toisen osan ilmestymisen aikoihin julkaistiin myös uusitut toimitusohjeet (SMST 2, 1988), sillä niiden ensimmäinen painos (SMST 1, 1977) oli päässyt loppumaan, ja lisäksi toimitukselle oli tullut työn edetessä monia ongelmia ratkaistavaksi. Uudet ohjeet on muokannut ja täydentänyt Ulla Takala, merkityksenselityksiä koskevan luvun osalta Matti Vilppula. Erillisenä teoksena on ilmestynyt Tuomo Tuomen laatima *Johdanto* (1989). Myös toimituskunnan kokoonpanossa on neljänteen osaan tultaessa tapahtunut muutoksia. Entinen toimituspäällikkö Matti Vilppula on siirtynyt toiseksi päätoimittajaksi Tuomo Tuomen rinnal-

le, toimitussihteeri Ulla Takala puolestaan toimituspäälliköksi. Toimitussihteereinä ovat edelleen olleet Maija Länsimäki ja Jaakko Sivula.

Murresanakirjan kahta ensimmäistä osaa on arvioitu eri aikakauskirjoissa ja -lehdissä (Leskinen 1986, Laanest 1987, Lehtimäki 1987, Turunen 1989). Sanaston keruun ja arkistoinnin sekä sanakirjan kirjoittamisen historiallisia vaihteita on kuvattu näissä esittelyissä ja edellä mainitussa sanakirjan johdanto-osassa, joten en puutu niihin tässä yhteydessä enempää. Sen sijaan keskityn seuraavassa tarkastelemaan muutamia sellaisia seikkoja, joissa uusitut toimitusperiaatteet ovat tuoneet muutoksia lopputulokseen tai joissa entisiä ratkaisuja on perusteltu tarkemmin. Samoin otan esiin joitakin aiemmissa esittelyissä sivuutettuja seikkoja.

SANAKIRJAN SISÄLTÖ JA RAKENNE

Murresanakirjan laajuudesta on keskusteltu 1940-luvulta lähtien, ja lopullinen arvio on nykyisten laskelmien perusteella noin 20 000 painosivua, siis parikymmentä osaa. Tällaiseen laajuuteen vaikuttaa ennen kaik-

kea se tavoite, että teoksessa on tarkoitus esitellä murteittemme koko sanasto, siis myös yleiskieleen kuuluvat sanat eikä vain pelkkiä ns. murre sanoja. Tavoite on työn pitkäikäisyydestä huolimatta tarkoituksenmukaisesti asetettu, sillä yleiskielen ja murteiden yhteisillä sanoilla on murteissa usein enemmän erilaisia merkityksiä. Sanakirja sisältää myös paljon sellaisia sanoja, joita yleiskieli ei tunne. Erityisen ilahduttavaa on, että mukaan on otettu murteiden runsas deskriptiivisanasto, joka saattaa toisaalta olla yleistä ja laajalevikkistä, toisaalta hyvinkin ahdasalaista. Deskriptiivistä aineesta on kertynyt paljon juuri kolmanteen ja neljälänteen osaan, joissa on *h*-alkuista sanastoa. Esimerkiksi *höh*-sekvensillä alkavia sanoja (tyyppiä *hö-hV* tai *höh-C*: *höhelö*, *höhötin*, *höhhö*, *höhmöillä*, *höhnytä*) on lähes 100 (85 artikkelia), kun Nykysuomen sanakirja mainitsee vain viisi. Myös ekspressiiviset interjektiot on otettu mukaan, esim. *hepperiskeijjaa*, *heppulei*, *heraskeekuna*. Deskriptiivisanaston levikistä, yleisyydestä ja käytöstä sanakirja antaa variantti viitteineen erinomaisen kuvan.

Toinen seikka, joka paisuttaa sanakirjaa, on esimerkistö. Ilman sitä tiedot kokosannastosta jäisivät hyvin suppeiksi, sillä monipuolinen lause-esimerkistö dokumentoi, selittää ja havainnollistaa parhaiten sanojen käyttöä. Kolmanneksi sanakirjan työläyttä ja laajuutta lisää sanojen tarkka merkitysrhmittely. Tässä suhteessa kolmanteen ja neljälänteen osaan on kuitenkin tehty muutoksia, jotka ovat tiivistäneet artikkelit ja muuttaneet teoksen typografista yleisilmettä. Tiivistymisestä huolimatta artikkelit ovat pysyneet perusrakenteeltaan entisellään. Yleiskielistetyn hakusanan jälkeen esitetään ensin sanaluokka, sitten useimmissa tapauksissa merkityksen selite tai selitteet, äännevariantit, tietoja taivutuksesta, levikki ja esimerkit. Lisätietoina sanasta voidaan mainita muita kielellisiä täsmenteitä (tai

pum., refl. ym.), rinnakkaisvariantteja ja yhdyssanoja. Erityyppisten sanojen esittely on kuitenkin hyvin erilaista, sillä kaikista ei ole tarpeen eikä mahdollistakaan mainita kaikkia näitä tietoja.

Hakusanat kirjassa on otettu runsaasti, ja viitteet auttavat varsinaisten artikkelien jäljille. Hakusanat valinta on ollut ilmeisen hankala ongelma, sillä toimittajien on täytynyt ratkaista, mitkä äännevariantit ja johdostyyppit vaativat oman artikkelinsa tai ainakin viittausartikkelin, mitkä taas voi sijoittaa yhden hakusanan alle. Äännevaihteluihin liittyviä ohjeita on annettu mm. sananalkuisten konsonanttityhtymien, astevaihteluvarianttien, tavunloppuisten klusilien, vokaalien kvantiteetin ja vokaalisoinnun vaihteluista. Joissakin johdostyyppisissä hakusanat määrää on karsittu; eräistä teonnimityypeistä, ominaisuudennimistä ja *sti*-adverbeista on neuvottu ottamaan mukaan vain vakiintuneimmat tai merkitykseltään kiteytyneet. Murteiden johdostyyppisissä on suurta kirjavuutta (esim. *huuhkain* ~ *huuhkajain* ~ *huuhkainen* ~ *huuhkajainen*), ja aina ei vartalotyyppiäkään ole helppo erottaa (*huosia* ~ *huosain*). Viittausartikkelit ovat näissä tapauksissa suureksi avuksi, ja niiden avulla johdoksia olisi voinut yhdistellä vielä enemmän. Esimerkiksi 'hiljaa, hitaasti, verkalleen' on saanut eri artikkeleikseen noin 30 *hilja*-vartaloista johdosta: *hiljakaiseen*, *hiljaksuin*, *hiljalteen*, *hiljatel-len*, *hiljoisittain*, *hiljuistaan* jne. Näistä ainakin yksiköllisiksi ja moniköllisiksi varianteiksi erottuvat (*hiljakseen*, *hiljaksiin*; *hiljakselleen*, *hiljaksilleen* jne.) olisivat löytyneet helposti yksikkömuodon kohdalta. Tällaista yhdistelyä puolustaisi sekin, että *sti*-adverbeihin on liitetty myös *sten-*, *steen-*, *sta-* ja *staan*-loppuiset variantit (*huonosti*, *huonosten*; *hyvästi*, *hyvästeen*, *hyvästä*).

Sanakirjan sisällöllisistä tavoitteista ja artikkelien rakenteesta saa hyvän kuvan toimitusohjeista. Varsinkin uudistettu oh-

jeisto (SMST 2) on niin yksityiskohtainen, että toimitusperiaatteisiin tutustuvan on suorastaan vaikea seurata sitä, kun ei ole itse joutunut miettimään leksikografian ongelmia. Se on kuitenkin syntynyt käytännön toimitustyössä, siis kirjoittajien tarpeista ja heidän apuneuvokseen. Lukijalle on tietenkin pääasia, että hän löytää helposti etsimänsä sanan ja saa sen levikistä ja käytöstä selkeän kuvan. Merkkien selitykset ja lyhenteet käyvät ilmi sanakirjan alusta.

TRANSKRIPTIOSTA

Murteiden transkription karkeistaminen koskee melko pinnallista ilmiä, mutta siihen liittyy useita ongelmia, joihin ei aina edes ole olemassa täsmällistä ratkaisua. Kuten sanakirjan johdanto-osassa todetaan, transkriptio on muuttunut sanastonkeruun aikana, ja kerääjien merkintätavat on siis tulkittava keruun perusteella. Sen lisäksi transkriptio on suhteutettava muihin murteisiin, sillä yksityisiin aluemurteisiin sopivat periaatteet saattavat mennä ristiin. Vähäinen ongelma ei ole myöskään se, mikä karkeistustapa on sopivin typografian ja luettavuuden kannalta.

Transkriptioseikat ovatkin saaneet jo kritiikkiä siitä, että toiset yleistyksiset ovat liioittelevia, toiset vähätteleviä. Huomiota on kiinnitetty esimerkiksi ylilyhyen švaavokaalin ja puolisoinnillisten mediaklusii-lien häivyttämiseen ja puolipitkien vokaalien tarpeettomaan merkintään: *van^aha* > *vanaha*, loun.murt. *G, B, D* > *k, p, t*, loun.murt. *kalà*, sav.murt. *sàuna* (Leskinen 1986, Laanest 1987). Transkriptio-ohjeita on kyllä täsmennetty, mm. laryngaaliklusii-lin ja elision osalta (SMST 2: 104–106), mutta edellä mainittuihin seikkoihin ei ole puututtu. Valittuja periaatteita on perusteltu sillä, että vaikka karkeistuksen voisi viedä murteen sisäisessä kuvauksessa pitemmälle, yleissuomalainen näkökulma vaatii

tuomaan esiin enemmän vaihtelua, kuten juuri lounaismurteiden vokaalien puolipituuden (Tuomi 1989: 78). Lounaismurteiden vokaalien kvantiteettisuhteet muodostavatkin järjestelmän, jonka tarkempi merkintä on perusteltavissa. Sen sijaan savolaismurteiden diftonginreduktioon puolipituusmerkki ei tuo mitään olennaista lisää, ja saavutettu tarkkuus jää näennäiseksi, koska se riippuu kerääjästä (vrt. esim. *Puo häkkiaeta*, mutta *Vie häkkiäesat*). Murteen-tutkija ei voi hyödyntää näitä merkintöjä, ja muille sanakirjan käyttäjille ne ovat lähinnä luettavuutta heikentäviä lisämerkkejä.

Toinen kritiikkiä saanut seikka on liudennuksen merkitseminen (Leskinen 1986: 200). Kaunokirjallisuudessa yleiset *j*:lliset merkintätavat on muutettu, mutta rivinylliset *i*:t säilytetty: *susj* > *suś*, *su's*. Liudennus-siirtymään kuuluu suomen murteissa konsonantin ja edellisen vokaalin rajalla, ja tätä ääntämystä on vanhoissa lähteissä joskus tavoiteltu merkinnällä *su's* tai *su'ś*, kansanomaisemmissa muistiinpanoissa myös dentaalin etisellä *j*:llä: progr. *ukkojsen ilimal-la*. Yleinen merkintätapa on aiemmin kuitenkin ollut se, että progressiivisessa liudennuksessa on käytetty rivinyllistä *i*:tä (*hevoⁱ-nen*), regressiivisessä erillistä tarketta (*suś*), vaikka tutkimusten mukaan ilmiö on useimmissa murteissa samalla tasolla. Sanakirjan esimerkistöissäkin *i* näyttää säilyneen enimmäkseen juuri progressiivisissa tapauksissa, siis *i*-diftongin jäänteinä. Erilaisten merkintätapojen säilyttäminen on johtanut kahtalaisuuteen *hyttyⁱnen* ~ *vähänⁱen*, jopa saman murteen esimerkeissä (*Kiih häkkyⁱ-sä* ~ *häkkyśä*; s.v. *häkkyisä* 'kiusallinen, vaikea'). Ratkaisua on perusteltu sillä, että kaikissa tapauksissa ei ehkä olekaan liudennusta, vaan vahvempi *i*:n säilymä (Tuomi 1989: 77). Useimmista liudennusmurteista sanakirja antaa tässä suhteessa kuitenkin liioitellun horjuvan kuvan.

Rivinylliset kirjaimet ovat aiheuttaneet ongelmia muuallakin kuin švaavokaalissa ja liudennuksessa. Siirtymä-äänteinä esiintyvät, ylilyhyiksi merkityt puolivokaalit *j* ja *v* on pudotettu riville *ea-*, *eä-* ja *oa-*, *öä-* yhtymissä, mutta poistettu kokonaan *ia-*, *iä-* ja *ua-*, *yä-* yhtymistä. Tämä tarkoittaa käytännössä ilmeisesti muutoksia *korke^ja* > *korkeja*, *talo^va* > *talova*, mutta *korki^ja* > *korkia*, *tuoli^ja* > *tuolia*, *piippu^va* > *piippua*. Perusteluna mainitaan se, että jälkimmäiset yhtymät ovat ilman siirtymä-äännettäkin hahmotettavissa vokaaliyhtymiksi (SMST 2: 105). Monissa murteissa kaikki jälkitaivujen *a-*, *ä-*loppuiset vokaaliyhtymät edustuvat kuitenkin tavunrajaisina, ja siirtymä-äänteen asema voi olla hyvin horjuva: *korke(j)a* ~ *korki(j)a*, *talo(v)a* : *tuoli(j)a*, *piippu(v)a*. Puolivokaalit olisi kannattanut säilyttää molemmissa tapauksissa, sillä kahteen suuntaan vetävä transkriptioperiaate rikkoo murteiden sisäisen rakenteen ja yksipuolistaa murre-edustuksen tulkintaa yleiskielen suuntaan.

Geminaatioilmiöiden väliasteeksi on yleistetty lyhytalkuinen geminaatta, ja tällainen kolmiportainen merkintä onkin varmasti paras ratkaisu. Sen sijaan tarpeettomia lisämerkkejä on säilytetty sellaisissa geminaatoissa kuin *aamullista*, *sittenⁿ on*, *viijⁿen*, *laov^vantai*. Yleis- ja erikoisgeminaation ulkopuoliset nasaalien ja likvidain lyhenemis- ja pitenemisilmiöt eivät yleensäkään ole vähittäisiä ääntenmuutoksia, vaikka kerääjät ovat pyrkinet erottamaan myös väliasteita. Diftongien jälkeisten siirtymä-äänteiden kestosta on taas hankala erottaa yksinäis- tai geminaatta-*j*:tä ja *-v*:tä, eikä sillä ole foneemisysteemin kannalta mitään merkitystä. Toiset murteenkerääjät ovat yleistäneet tällaisiin tapauksiin yhden, toiset kaksi kirjainta (*viijen*, *viijⁿen*), mutta jotkut ovat päätyneet epävarmuudessaan kompromissiin, lyhytalkuiseen geminaataan (*viijⁿen*).

MERKITYSTEN SELITTÄMISESTÄ

Kaikkein eniten sanakirjan toimitusohjeet ovat täsmentyneet ja laajentuneet merkityksenselitysten osalta: vajaan neljän sivun luku (SMST 1: 55–58) on kasvanut uudessa painoksessa lähes 15-sivuiseksi (SMST 2: 71–85). Toimituskunta on paneutunut tähän puoleen erityisen huolellisesti, mitä osoittaa erillisenä julkaisuna ilmestynyt opas Selitinkö oikein (Vilppula 1987). Murresanojen selittämiseen sisältyykin useita erityyppisiä ongelmia. Sanakirjan toimittajat ovat joutuneet muokkaamaan lippujen merkityksenselitteitä ja myös täydentämään niitä. Erityyppisissä sanoissa on tarvittu erilaisia selittämistapoja, ja tämä näkyy selitteiden muotoilussa. Nominatiivimuotoiset synonyymit, määritelmät ja alihakusanat kuuluvat ns. symmetrisiin selitteisiin, epäsymmetrisiä taas on käytetty tarkoitteista, jotka eivät ole tarkkarajaisia tai joille ei ole erilaisen tyyliarvon vuoksi täsmällistä synonyymia (esim. deskriptiivisanat). Muodoltaan epäsymmetriset selitteet ovat useimmiten elatiivissa tai, jos kuvataan sanan käyttöä kielellisesti, essiivissä tai partitiivissa, esim. *linnun ääntelystä* (selite verbille *hykistä*), *pienestä ja kitukasvuisesta* (selite adjektiiville *iuru*), *lievänä voimasanana* (selite substantiiville *hiikko*).

Kaikille sanoille on pyritty antamaan selite, ja selittämättä on jätetty vain tutut yhdyssanat (*heinälato*) tai johdokset. Selite puuttuu myös silloin, kun merkitystä ei tietojen puutteellisuuden tai ristiriitaisuuden vuoksi ole voitu antaa. Tällöin merkitys on lisätty suoraan lause-esimerkkiin, tai se käy muuten ilmi siitä, esim.

häippiä v. *Mitä sinä häipit*, koskettelet, hipelöit. Ika

häippäämältä adv. *Häippäämältä* (= sivumennen) *kuulin*. Luo

hoitsakka a. *se om pitkän hoitsakka*.
Puo

▷

Pelkkien esimerkkien avulla on esitelty useimmiten deskriptiivisanastoa, mm. koloratiivikonstruktioita (*nukkua hellottaa, mennä hömistää*). Yleensä sanojen merkityksen pystyy tällöin päättämään kontekstista, ei kuitenkaan aina (esim. s.v. *hupo*: vain esimerkki *Oskoham mikä vanha hupo ollu että ku se sitä* (sutta) *korennolla peäs lyömää*, KorL).

Sanojen merkityksiä on jouduttu runsaiden semanttisten ja kontekstuaalisten vaihtelujen vuoksi ryhmittelemään usein hyvinkin moniportaisesti. Jo murteiden ja yleiskielen välillä on huomattavia eroja. Yksinkertaiseksi esimerkiksi sopii vaikkapa sana *huolellinen*, jolla on Perussanakirjassa vain yksi merkitysryhmä, ('tunnollinen, sääntilinen, tarkka, kunnollinen'), Nykysuomen sanakirjassa kaksi (myös 'surullinen, murheellinen'). Murre-sanakirjassa merkityksiä on neljä: edellisten lisäksi sanaa voidaan murteissa käyttää myös tarkkuutta vaativasta työstä (*huolellista hommaa*) tai huolestuttavasta asiasta (*huolellista aatella*). Alueelliset vaihtelut ja murteille tyypilliset kuvailmaukset lisäävät vielä semanttista kirjavuutta yleiskieleen verrattuna. Esimerkkinä sanojen kuvallisista ja leikkillisistä käyttötavoista voisi mainita sanan *hiiri*, jonka artikkelissa itkemiseen, hidastelemiseen, leikkeihin ym. liittyvät sanonnat ovat saaneet omat selkeästi hahmottavat merkitysryhmänsä.

Sana-artikkelien dispositio perustuu yleensä sanojen merkitysvariantteihin tai tarkoitteisiin, mutta lisäksi on jouduttu käyttämään ryhmittelykriteereinä syntaktisia seikkoja (esim. sanaluokat, verbien transitivisuus), jopa murrelevikkejä (Tuomi 1989: 76). Yhtenäistä periaatetta on murreaineistoon mahdotonta löytää, ja artikkelit voisi jäsentää monellakin eri tavalla sen mukaan, mitä näkökulmaa painotetaan. Sanakirjan aiemmissa arvioinneissa on kiinnitetty huomiota liialliseen tarkkuuteen

ja yksityiskohtaisuuteen, varsinkin sanojen abstraktin tai kuvallisen käytön erittelyssä (Leskinen 1986: 201; Lehtimäki 1987: 269). Tässä suhteessa artikkelit ovat lyhentyneet huomattavasti sanakirjan ensimmäiseen osaan verrattuna. Merkitysryhmiä on vähennetty, ja samalla ovat merkitysvariantit selkiytyneet. Myös murteille tyypillinen käyttö on näin noussut paremmin esiin.

Tiivistämisen ja yksinkertaistamisen varaa olisi silti vieläkin. Mitä useampia merkitysryhmiä sanoille erotetaan, sitä tulkinnanvaraisemmiksi niiden vivahde-erot käyvät. Nyt lukija voi joutua seuraamaan liian pitkälle artikkelin kirjoittajan analyysia, ja kokonaiskuva kärsii. Liian tarkka semanttinen tai syntaktinen ryhmittely tuo selitteisiin helposti tieteellisyyttä, joka on sanakirjan tavoitteiden kannalta turhaa (esim. *henki*-sanan käyttö ilmattomasta tilasta, *he*-pronominin käyttö referaattiesityksessä). Rungas esimerkistö valaisee kyllä hyvin murteiden monipuolista ja vaihtelevaa sananvalintaa, mutta se ei aina todista sanakirjan käyttäjälle niin hienoista merkityseroista kuin artikkelin jäsentely antaa ymmärtää. Lause-esimerkkien perusteella on vaikea erottaa toisistaan mm. *hieno*-adjektiivin merkitykset 'korea, tyylikäs, muodikas' (esim. *semmoneh hiano naine*) ja 'herraskainen, hienosteleva' (esim. *niim pal hiano herra*) ja *hieraantua*-verbin merkitykset 'hankautua, kulua' (esim. paperista, housuista) ja 'nuhraantua, likaantua' (esim. vaatteista yleensä). Yhtä vaikea on ymmärtää, että *holli* tarkoittaa ilmauksissa *hyvällä hollilla* (ajettavista puista) ja *mukavalla hollilla* (suutarin työkaluista) 'välimatkaa, etäisyyttä', mutta ilmauksissa *pahalla hollilla* (saunasta) ja *parhaalla hollilla* (jänislangasta) 'sijaintipaikkaa, kohtaa'. Yhdeksi merkitykseksi erotettu selite 'kerta' ei taas luonnu *hollin* synonyymiksi, sillä siihen liittyvät esimerkit (*olla evakossa monta hollia, laittaa eväitä kolmeen holliin* ym.)

kuvaavat kaikki välimatkaan rinnastuvaa määrämittaista aikaa, siis samaa kuin 'hetken, tuokion, tovin' merkityksestä annetut esimerkit (*hollin aikaa, nukkua pitkät hollit* ym.).

Sanojen käyttö on murteissa konkreettisine ja kuvallisine vaihteluineen usein niin väljää, että semanttiset variantit muodostavat eräänlaisen merkityssiirtymien jatkumon, josta on vaikea määritellä tarkkarajaisia ryhmiä. Siksi selitteiden yhdistely suuremmiksi merkityskokonaisuuksiksi (esim. *holli* 'hetki, tuokio, ajanjakso, väliaika') tekisi paremmin oikeutta kielen todellisudelle ja antaisi lukijallekin mahdollisuuden omiin päätelmiin. Tulkinnanvaraiset lauseesimerkit olisi myös helpompi sijoittaa avarampiin ryhmiin (esim. *hyvällä hollilla* 'hyvässä paikassa, sopivan välimatkan päässä'), ja näin välttyttäisiin samantapaisten esimerkkien toistolta.

KANSATIETEELLINEN AINES MURRESANAKIRJASSA

Aiemmissa arvosteluissa on harmiteltu sitä, ettei sanakirjaan ole voitu liittää kuvia, jotka havainnollistaisivat vanhaan kulttuuriin liittyvää sanastoa (Leskinen, Laanest). Totta on, että sana-artikkeleihin liittyvä perinnetieto jää kuvien puutteessa hämäräksi ja lukija tarvitsee sanakirjan käytössä myös muita apuneuvoja. Kyseenalaistaisin kuitenkin mieluummin sen, kuuluuko kuvitusta vaativa aines lainkaan lingvistiseen murre-sanakirjaan. Samaan käsitepiiriin kuuluvan sanaston tai kansatieteellisten kuvausten mukaanottaminen tuo näinkin laajaan sanakirjaan turhan ulokkeen ja hajottaa helposti muuten selkeän lingvistisiä tavoitteita.

Murteenkerääjät ja varsinkin sanastonkerääjät ovat aina olleet myös perinteenkerääjiä. Tämä näkyy sanalipuistakin, joihin sisältyy varsinaisen kielenaineksen lisäksi

kansatieteellisiä kuvauksia, piirroksia ja valokuvia. Vaikka kansanrunouden ja kansanelämän tutkimus on yliopistollisena oppiaineena jo varhain eriytynyt suomen kielestä ja suomalais-ugrilaisesta kielentutkimuksesta, tieteenalojen yhteydet ja sukulaisuus ovat olleet selvät. Myös fennistiikan opinnäytteiden murremaantieteelliset sanastoaiheet ovat aiemmin liittyneet kiinteästi vanhaan kansankulttuuriin. Erityisesti 1930-luvun opinnäytteissä on kansatieteellinen osuus ollut selvästi esillä (esim. *kartajalous, kalastus*), mutta vielä 1960-luvulla on käsitelty paljon eri alojen vanhaa sanastoa (esim. *kaskisanasto, ullakon nimitykset*) tai käsitteiden ilmaisemista suomen murteissa (esim. 'parsimista' ja 'harsimista' merkitsevät verbit). Kun koko sanastonkeruun motiivina oli alun perin huoli vanhan kulttuurin katoamisesta ja siihen liittyvän kielen unohtumisesta, on selvää, että työtavat ja esineet oli saatava kuvatuksi mahdollisimman tarkkaan. Myöhemmin tätä tehtävää on kuitenkin toteuttanut etnologia, joka sekin on tuottanut murremaantieteen tavoin mm. kartastoja ja sanastoja.

Vanhan perinteenkeruun näkökulma on jäänyt vaikuttamaan murre-sanakirjan toimitustyöhön. Alkuvaiheessa se on ollut vielä vahvempi, ja niinpä koevihko (1970) sisältää myös piirroksia. Uusimmissa toimitusohjeissa korostetaan kyllä aineksen lingvistisyyttä, mutta mukaan on hyväksytty kansatieteellistäkin ainesta »sikäli kuin kielenkuvaus sitä vaatii» (SMST 2: 8). Tällaisena aineksena mainitaan »esineiden, laitteiden, vaatekappaleiden ja esim. erilaisten rakennelmien ja yleensä laajojen kokonaisuuksien osien nimet» (SMST 2: 65–66). Myös osista on omat sana-artikkelit. Kovin yksityiskohtaista rakennekuvausta — esim. osanosien luetteloita — kehoitetaan ohjeissa kuitenkin välttämään, koska sanakirjan tavoitteena ei ole tietosanakirjamaisen tarkka esitys. Lingvistisesti näin syntyneitä sa-

naluetteloita on perusteltu mm. sillä, että niiden avulla lukija pääsee eri puolilla sanakirjaa olevien, yhteen kuuluvien termien jäljille ja saa kuvan termien suhteesta toisiinsa (Vilppula 1987: 10–11).

Kansatieteelliset kuvaukset jättävät lukijan kuitenkin jossain määrin ymmälle, sillä sanaluetteloihin on ohjeiden mukaan valittu yleisimmät, laajalevikkisimmät nimitykset, joskus myös tärkeimmät vaihtoehtoiset nimet. Esimerkiksi *airon* osina mainitaan *aspi, kädensija, lapa, lehtiäinen, pohje, pyyry, sormus, sääri, terä, tyvi, tyyry* ja *varsi* — näitä kaikkia ei ole edes Toivo Vuorelan Kansanperinteen sanakirjan *airo*-artikkelissa. Luettelosta ei käy ilmi, mitkä sanat kuuluvat samaan murteeseen, mitkä ovat eri murteiden synonyymisia ilmauksia. Alueittain vaihtelevan terminologian rakenteleminen sanakirjan avulla ei käy helposti. Nykylukija, joka ei enää pysty nimeämään tai edes hahmottamaan *airon* osia, vaikka osaisikin soutaa, saa selville vasta *aspin* merkityksen, muut osat jäävät tulevien sanakirjaosien tai muiden lähteiden varaan. Tästä syystä kansatieteellisen tiedon lopullinen hyöty on arvioitavissa vasta sitten kun koko teossarja on valmis. Kun esinekulttuuri nykyoloissakin muuttuu, vieläpä entistä nopeampaa vauhtia, epäilyttää, osaako tätä ainesta kaivata lainkaan se sukupolvi, joka näkee sanakirjan viimeisen osan. Kielimuotojen erikoistuesssa ja ammattisanastojen loitotessa yleiskielestä muuttuu varmasti myös ajattelu- ja hahmotustapa. Kukaan ei pysty enää hallitsemaan kovin laajasti näitä erikoissanastoja, vaan ne on etsittävä omista termiluetteloistaan, ei muuhun tarkoitukseen laadituista yleissanakirjoista.

Murresanakirjan eri osia vertaillen on kuitenkin myönnettävä, että kansatieteellinen aines ei paisuta sanakirjaa olennaisesti, sillä esineistö muodostaa vain pienen osan murteiden sanavarastoa. Lisäksi näitä

kuvauksia näyttää olevan eniten sanakirjan ensimmäisessä osassa (ks. esim. *aitta, aitturi*). Tulevaa työtä helpottaa varmasti, jos loputkin tästä perinteen painolastista voidaan jättää erikseen laadittavien kansatieteellisten erikoissanastojen varaan. Murresanakirjan käyttäjä etsii kirjasta todennäköisimmin tietoa sanojen merkityksistä, käytöstä ja levikistä. Muu tieto hänen on joka tapauksessa haettava muista lähteistä, esimerkiksi etnologian hakuteoksista.

LOPUKSI

Suomen murteiden sanakirjan ensimmäiset osat antavat johdantoineen ja toimitusohjeineen jo jonkinlaisen vastauksen siihen, miksi sanakirjan toimitustyö on niin aikaa vievä hanke kuin se on. Fennististä tutkimusta on aika ajoin arvosteltu siitä, että se on keskittynyt massiivisten aineistojen keruuseen, luokitteluun ja luettelointiin ja monet olennaisemmat seikat on sivuutettu. Sanakirjat ovat tyypillisimmillään tällaisen työn tuloksia. Niiden tarpeellisuutta ei kuitenkaan kukaan voi kiistää, ja esimerkiksi murre-sanakirjalla on varmasti paljon laajempi lukija- ja käyttäjäkunta kuin jollain ahdasalaisemmalla, »varsinaisella» tutkimuksella. Sanakirjojen sisältämä tieto ei näissä tapauksissa myöskään vanhene, vaikka sanaston keruun ja leksikografian periaatteet muuttuisivat ja vaihtelisivat vuosikymmenien aikana.

Sanakirjatyöhön sisältyy vielä toinen hyvin tärkeä puoli, jota edes teosta käyttävä tutkija ei aina tule ajatelleeksi. Yksinkertaiselta tuntuva murre-sanaston luettelointi on vaatinut todella monipuolisen perehtymisen kielentutkimuksen eri alueisiin, ei vain leksikologiaan, vaan myös fonetiikkaan, fonologiaan, morfologiaan, syntaksiin ja semantiikkaan. Se tutkimustyö, jonka murre-sanakirjan toimituskunta on jo tehnyt ja joutuu vielä tekemään, on ollut jotain

aivan muuta kuin lippujen selaamista ja sanojen aakkostamista. Alueellisten murrevaihtelujen vuoksi on täytynyt tarkkaan miettiä, mikä on äänne muutosten ja äänneilmiöiden asema eri murteissa, mitä johdosten runsaus vaikuttaa artikkelien jäsentelyyn ja hakusanoihin ja miten taivutustyyppit ja sanojen syntaktinen käyttö saadaan riittävän selvästi esitellyksi. Semanttisia ongelmia on ollut myös paljon, sillä alueellinen vaihtelu on yleiskieleen verrattuna ollut paljon moninaisempaa; yleiskielen sanasto on yksinkertaisemmin selitettävissä. Vaikeuksia näihin kaikkiin tutkimuskohteisiin on tuonut myös keruutyön pitkäikäisyys, nimenomaan siksi, että se on kirjavoitannut keruutekniikkaa ja aineiston esitystapaa.

Sanakirjan toimittajien suurtyön tuloksia on helppo arvioida kriittisesti ja vaate-
liaasti monesta eri näkökulmasta: äännehistorioitsija, morfologi, semantikko, etnologia ja kielitieteeseen perehtymätön murteiden ystävä kiinnittävät huomiota aivan eri asioihin. Viimeksi mainitun — siis tavallisen lukijan — näkökulman toivoisi käytännöllisistä syistä painottuvan toimitustyössä vielä enemmän. Saattaa kuulostaa sinisilmäiseltä haihattelulta tai aidan takaisen ruohon kadehtimiselta, mutta uuden asun saaneeseen arkistoaineistoon tutustuessani tuli väistämättä mieleeni: *yksi holli* murre-sanakirjan leksikografina avartaisi kenen tahansa kielentutkijan näkemystä elävän kielen monimuotoisuudesta. ■

AILA MIELIKÄINEN
Jyväskylän yliopisto,
Suomen kielen laitos, PL 35,
40351 Jyväskylä

LÄHTEET

- LAANEST, ARVO 1987: Soome murrete suursõnaraamat. [Suomen murteiden sanakirjan ensimmäisen osan arvostelu.] – Keel ja Kirjandus 4/1987 s. 251–253.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1987: Suomen murteiden sanakirja. I. *A–elää*. Wörterbuch der finnischen Dialekte. I. *A–elää*. [Suomen murteiden sanakirjan ensimmäisen osan arvostelu.] – Ural-Altische Jahrbücher. Neue Folge, Band 7 s. 263–270.
- LESKINEN, HEIKKI 1986: Suomen kansanmurteiden monumentti. [Suomen murteiden sanakirjan ensimmäisen osan arvostelu.] – Sananjalka 28 s. 197–203.
- SMST 1 = Suomen murteiden sanakirjan toimitusohjeet 1977. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- SMST 2 = Suomen murteiden sanakirjan toimitusohjeet 1988. Toinen, lisätty ja korjattu painos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 54. Helsinki.
- TUOMI, TUOMO 1989: Suomen murteiden sanakirja. Johdanto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki.
- TURUNEN, AIMO 1989: Suomen murteiden sanakirja valmistumassa. [Suomen murteiden sanakirjan ensimmäisen ja toisen osan arvostelu.] – Virittäjä 93 s. 247–251.
- VILPPULA, MATTI 1987: Selitinkö oikein? Ajatuksia ja esimerkkejä sanakirjamääritelmistä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 46. Helsinki.